

A fehérvári vásárok marhahajcsárjai

Az egyik településről a másikra, leginkább a városokba vagy onnét lábón hajtott jóságok kísérőiről, a viszontagságos sorsú *hajcsárokról* az 1930-as évektől szellemi életünk több jeles egyénisége emlékezett meg – költői vagy tudományos igénnyel. A pásztorcsaládból származó Sinka István Hajcsárok búcsúja és Öreg hajcsár beszél hajnali induláskor című verseiben örökítette meg őket.¹ A szegények életét a maga teljességében ábrázoló Kiss Lajos ismert könyvében külön fejezetet szentelt a napjaikat hol keservesen, hol könnyelműen töltő *marhahajcsároknak*.² Az utóbbi évtizedekben pedig a vásárok néprajzának avatott kutatója, Dankó Imre foglalkozott személyükkel, tevékenységükkel.³ A Magyar Néprajzi Lexikon mégis azt rögzítette, hogy a hajcsárokról keveset tudunk.⁴ A megállapítást a magunk részéről a dunántúli hajcsárookra vonatkozóan érezzük részben igaznak. Gunda Béla ugyanis személyes élményei nyomán a mezőföldi hajcsárokról bár rövid, de szemléletes leírást adott.⁵

A Dunántúl keleti felének legjelentősebb vásáros központja századokon át Székesfehérvár volt. Az egykorú leírásokból megállapítható, hogy *állatvásárai*, azon belül *marhavásárai* hajdan országos jelentőséggel bírtak. Fényes Elek 1851-ben írta, hogy a megyeszékhely „Országos vásárai főképp szarvasmarhára, aztán lovakra és sertésekre nézve nagy fontosságúak”.⁶ Wekerle Sándor a millenium évében állapította meg: „A fehérvári országos vásárok az e nembeli sokadalmak legnagyobbjai közé tartoznak... A lóvásárokkal egyidejűleg tartott marhavásárok is igen élénkek. Ezek sem helyi jellegűek, hanem a helyi és megyebeli tenyésztést és szükségletet nagyban meghaladó fontosságúak. Főleg magyar-fajta marhákat, különösen ökröket sokat hajtának ide az Alföldről, sőt Erdélyből is.”⁷ Ugyanezen időben a város közgazdasági előadója évi jelentésében ekképp fogalmazott: „Az állatvásár, különösen annak lóforgalma gazdagnak mondható, bár sokkal több az eladó, mint a vevő... 1895-ik évben eladatott összesen 13 862 drb szarvasmarha”⁸

Árnyaltabb képet festett, a vonzaskör csökkenéséről számolt be a helyi lap tudósítója az I. világháború előestéjén: „Bár a gazdasági, ipari, de különösen a kereskedelmi élet erős föllendülésével kapcsolatban mindenfelé indokolt hangok hallatszanak a vásárok alkonyáról, egy két nagyobb centrumban még mindig élénk üzlet fejlődik ki az országos vásárokon, különösen az állatvásárban. Így van ez nálunk is, dacára annak, hogy a hajdani híres lóvásároknak nyomába se léphet a mai forgalom, mely inkább csak a városra és környékére vonatkozik”.⁹ Az első nagy világegés után, a forgalom további visszaesése ellenére még mindig azt lehetett mondani, hogy Székesfehérvárnak „igen jelentékenyek ló- és marhavására”.¹⁰ S tartott mindez 1945-ig.

A nagyforgalmú vásárok mindenütt létrehozták sajátos életmódot folytató, jellegzetes figuráikat, kik közé tartoztak a *marhahajcsárok*. A régi századok hajtóinak, *hajdúinak* kései utódaira, az állatokat terelő¹¹ marhahajcsárookra a vasútvonalak kiépítése után is, egészen 1945-ig igényt tartottak. Hiszen a lábón hajtást a jóság még mindig jobban elviselte, mint a

¹Sinka István: Az élők félnek, Bp. 1939. 19. old.; Hontalanok útja Bp. 1943. 25. old.

²Kiss Lajos: A szegény emberek élete I–II. Bp. 1981. I. 303–309. old.

³Dankó Imre: A gyulai vásárok, Gyula, 1963; A hortobágyi hídi vásár. In.: Műveltség és Hagyomány XV–XVI., Debrecen, 1972–74. 207–223. old; Koldusok, hajcsárok, falu bolondjai. In.: Múzsák 1976/3. 34–38. old.

⁴Katona Imre: Hajcsár. In.: Magyar Néprajzi Lexikon II. Bp. 1979. 395. old.

⁵Gunda Béla: Vándorok a pusztán. In.: Fejér Megyei Szemle 1983/1. 7–18. old.

⁶Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I–IV. Pest, 1851. II. 9–10. old.

⁷Wekerle Sándor: Fejérmegye. In.: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen XIII. Bp. 1896. 553. old.

⁸Diaballa György: Évi jelentés. In.: Székesfehérvár és Vidéke 1896. március 24. 3. old.

⁹Vásári forgalom. In.: Székesfehérvár és Vidéke 1912. augusztus 27. 2. old.

¹⁰Révai Nagy Lexikona XVII. Bp. é.n. 458. old.

¹¹Dankó Imre: Árucsera és migráció. In.: Árucsera és migráció. A Miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XVIII. Miskolc, 1986. 11–20. old.

fuvaroztatást. Így a századforduló és a II. világháború közé eső mintegy fél évszázad székesfehérvári és Fejér megyei vásárainak is nélkülözhetetlen vállalkozói voltak. Jórészt a 30 és 50 év közötti, nincstelen, lerongyolódott szegényemberek táborából kerültek ki. Napszitta, szélfúttá, sovány és piszkos férfiak voltak, akolyan *ország csavargói*. Családjuktól vagy teljesen elszakadtak vagy alig találkoztak velük. Csak a *mai napnak élő* embereknek tartották őket, nagy becsülettel senki előtt nem bírtak.

Hol vásárt tartottak, ott rögvést feltűntek. Több megyére kiterjedően jól tudták a vásárok idejét, helyét, ismerték egymást, azután a vásározókat, a rendszeresen kereskedő parasztozat, a mézárásokat, a kucepeket, a cenzárokat, a kereskedőket. A ruházatról, viseletről tüstént látták, hogy ki milyen foglalkozású, vagyoni helyzetű, illetve melyik vidékről, faluból jött, tehát kinél milyen esély van a hajtasra, a rövidebb-hosszabb távú, idejű munkára, a keresetre. Már korán reggel megjelentek a *vásártéren*, ólálkodtak a nép között, figyelték a forgalmat, ki ad, ki vesz, lesték a lehetőségeket. Ha látták, hogy valahol komoly alku folyik egy vagy több állatra, mindjárt közelebb húzódtak. Eladó és vevő egyezségkötésekor pedig azonnal ott termettek, felajánlották szolgálatukat, mondván: „Majd én elhajtom ám!” Bő beszéddel, hízelkedve dicsérték magukat, megbízhatóságukat. Fogadkoztak, hogy kellő gondnal és olcsón elhajtják az állatot, útközben etetik-itatják, vigyázzák. Igyekeztek nagy állatszeretetről meggyőzni az új tulajdonost. A hajcsárok közt ugyanis rendszerint harc, küzdelem folyt a szolgálat elnyeréséért. A lehetőségek szűkössége esetén *ráigérték* egymásra, hogy olcsóbban *elvezetik* az állatot, mint a másik. Több ajánlkozó közül a választás mindig arra esett, akit a gazda már ismert, aki többször hajtott neki állatot. Voltak akik hosszú időn át ugyanazt a hajcsárt *fogadták föl*. Díjazásuk, a *hajcsárpénz* az állatok számától és a távolságtól függött. A megbízó parasztagzával, mézárossal, kereskedővel e tekintetben is gyorsan létrejött a megállapodás. Nagy ritkán, ha nyoma sem volt a társak konkurenciájának, a hajcsár azonnal *fölcsapta a díjat*. „Nem hajtom el tíz pengőér, adjon tizenkettőt!” – követelte. Egy-egy hajcsár igyekezett két-három állatot *eválónyi* (elvallalni), de más lehetőség híján eggyel is beérte.

A parasztemberek az állatok adásvételét *áldomással* is megpecsételték. Ilyenkor a hajcsárnak szintén jutott egy-egy pohár bor vagy fröccs. Díjazásából némi előleget szokott kialkudni, melynek egy része ital formájában ugyancsak gyorsan lecsúszott a torkán. Ahogy mondták, a „hajcsárnak előre is attak egy kis pénzt; ha tíz pöngőér válóta a házavezetést, akkor két-három pöngőt”. A hajcsárok a tapasztalatlanabb gazdákkal megpróbálták a teljes összeget kifizettetni, de a megbízó rendszerint tudta, hogy akkor igencsak aggódhat állataért. Történetek keringtek egy-egy előre kifizetett hajcsár nemtörődőségéről, arról, hogy a következményekkel mit sem számolva félúton miként eresztette el a rábízott jószágot, melyet azután a tulajdonos falvak során át kereshetett.

A megbízás után a vevő mindig átadta a hajcsárnak a marhalevelet, a *passzust*, mellyel igazolni lehetett az állat tulajdonosát, valószínűsíteni a birtokláshoz való jogosultságot, bizonyítani a jó irányba haladást. Hajtás alkalmával ugyanis mindenki köteles volt magával hordani a marhalevelet, különben a csendőr, a rendőr vagy a pénzügyőr feltartóztathatta.¹² Másik oldalról az állat tulajdonosa úgy biztosította magát, hogy a hajcsár igazolványát, papírját elkérte, magához vette, s csak az állat rendeltetési helyére érkezéssel szolgáltatta vissza.

A rissz-rossz ruházatú, kalapos, bakancsos hajcsár kezében *furkósbottal*, oldalán *tarisznyával*, benne *dohányosacsckóval*, *tűzszerszámmal*, némi elemózsiával, nyakában esetleg egy *kötéllel* jelent meg a vásárban. *Ustorát* zsebre gyűrte, hogy alkalomadtán egy ágat vágva máris legyen neki nyele. Kutyát nem tartott, de bicskája – mint minden állattal foglalkozóknak – neki is volt. Ilyen felszereléssel vette át a szarvasmarhákat. Az egyes-egyedüli állatot kötélén vezette, esetleg maga előtt hajtotta. Ha kettőt-hármat bíztak rá, azokat szarvuknál fogva egymás mellé kötötte, s a szélső kötélét tartva irányította valamennyit. Településeken kívül vagy továbbra is vezette vagy hátulról hajtotta a marhákat. Gond akkor adódott, ha valamelyik nem akart haladni. Az azonos irányba, az egyazon faluba, városba hajtók ezért *összeszövetkeztek*, társultak egymással. Mindegyik összekötötte a maga 3–3 szarvasmarháját, úgy mentek egymás után. Előre mindig az került, kinek állatai nem akartak menni, társa így tudott a hajtásban hátulról segíteni.

A hajcsárkodást a hagyomány mellett természetesen alapvetően befolyásolták a múlt század végén hozott különböző szintű jogszabályi rendelkezések. A közutakról és a vámokról szóló 1890. évi I. törvénycikk 109. §-a határozta meg az állattulajdonosok, illetve a hajcsárok számára a hajtás alapvető szabályait. Egyedüli állatokat pályán vagy féken

kellett vezetni, kisebb állatcsoportok csak az út felerészét foglalhatták el, szabadon hajtott állatcsoportnál (nyáj, csorda, farka stb.) pedig akár a szemből, akár a hátulról érkezőnek lehetővé kellett tenni a megállás nélküli haladáshoz az útnyitást. Az előírások betartására kellő számú állatvezető, hajcsár alkalmazását írta elő a jogszabály.

Az országos hatállyal rendelkező törvénycikk végrehajtására a helyi viszonyok figyelembevételével megszülettek a részletesebb szabályozást adó partikuláris normák. Fejér vármegye törvényhatósági bizottsága 1894. december 29-én alkotott szabályrendeletében az 1890. évi I. tc. 109. §-ának hatályát kiterjesztette a megyebeli községi közlekedési és közdülő utakra is, de bizonyos eltéréssel. Nevezetesen az egyedüli állatot féken vagy pányván az ilyen utakon csak akkor kellett vezetni, „ha az állat tulajdonosa vagy az, a ki hajta tudja, hogy az állat az embernek életére, testi épségére veszélyes tulajdonságokkal bír”. Egyébként tehát szabadabban lehetett hajtani.

A főváros területére – már a törvénycikk előtt – részletes szabályozást alkottak a budapesti rendőrfőkapitány 5156/fk. I. 1889. sz. rendeletével. Többek közt előírta: egyesével hajtott marha röviden tartott kötéllel vezetendő; egy csoportba három marhánál több össze nem köthető és minden csoporthoz külön hajtó alkalmazandó; „marhahajtsár” csak 19 évesnél idősebb, a marhahajtó utakat ismerő férfi lehet; részeg, s e rendelet megsértése miatt többször büntetett személy hajcsár nem lehet; hajtás közben a marhát el nem hagyhatja. Pontosan körülírta a rendelet a fővároson belüli hajtás útvonalát és időhatárait, kiemelten foglalkozott a budai oldalon fekvő fehérvári vámtól történő hajtással. Fejér megyében az alispán 1889-ben jelölte ki a 35 marhahajtási útvonalat.¹³ Nyilvánvaló, hogy a csaknem analfabéta hajcsárok – kik Budapestre is hajtottak – a fenti jogszabályok szövegét nem olvasták, de tartalmáról lehetett némi fogalmuk, s többé-kevésbé eszerint jártak el. Betartatásáról, ezáltal bizonyos fokú megismertetéséről a hatalom, a hatóságok emberei gondoskodtak. Különösen érzékelhető ez az egyedüli állatok településen belüli vezetése, illetve a szarvasmarhák hármásával összekötése esetében.

Joggal feltételezhetjük, hogy a főkapitányi rendelet nem véletlenül maximálta háromban az állatszámot. Székesfehérvár környékén az általános paraszti vélekedés is az volt, hogy egy ember ennél több állattal nem bír. Gondos gazda nagyobb számú állatot egyetlen hajcsárra nem bízott, másrészt a hajcsár sem vállalt a limiten túl.

A fehérvári vásárok marhahajcsárjai egy-egy alkalommal 50–100–150 km-es távolságra terelték a rájuk bízott jószágot. (Mozgásuk végsősoron 5–6 megyére terjedt ki, ma az egyikben, holnap a másikban tűntek fel.) A naponként megtett út több tényezőtől függött. Az állatok számán, fizikai, egészségi állapotán túl mindenekelőtt meghatározta az időjárás. Nyáron gyorsabban, télen lassabban haladtak. Jó időben éjszaka is mentek, útközben legeltettek. Zordabb, hideg éjszakákon viszont behúzódtak az útbaeső *beszálló vendéglő* vagy *kocsmá* istállójába. Ha egy újabb vásár napja közelgett, jobban *iparkodtak*, máskor ráérősebben bandukoltak. Útközben rájuk hárult az állatok etetése, itatása, védelme, szükség szerinti gyógyítása. A marháknak meglehetősen sovány táplálék jutott ilyenkor. Legeltették velük az útszéli, árokparti fűvet, melyen kívül leginkább az embernek, állatnak pihenőhelyet, fedelmet biztosító *beszálló vendéglőknél*, *kocsmáknál*, az istállóba *bekötés* után kaptak némi étket, jobbára kukoricaszárt. Ezért nem járt fizetség a kocsmárosnak, aki rendszerint azt is megengedte, hogy az állatok alá szalmát terítsenek. Am ami piszkot éjjel a tehének csináltak, azt a hajcsár volt köteles reggel kivinni. Némelykor a gazda pénzén és utasítása szerint a szálláshelyen egy-egy köteg szénát is vettek az állatoknak.

A hajcsárok kocsmákban, boltokban vagy kéregetve *kosztóták magukat*. Pénzüket – amit tartott – inkább itatra, a *kocsmára költötték*, az étel másodlagos maradt. Hajtás közben az útjukba eső falvak lakóitól, főleg az ismerős gazdáktól kéregettek. Sokszor csak azon éltek, amit így kaptak. Nyáron könnyebben elváltak, mert mint mondták, „minden szederfa eltartotta” őket. Mikor fejőstehenet hajtottak, kifejték, megitták a tejt vagy eladták a kocsmárosnak pár pohár borért. A vendéglőket, a könnyebben vagy nehezebben járható, hosszabb-rövidebb utakat, a pihenő- és átkelőhelyeket jól ismerték. Hálóhelyül nyáron az útszél, a bokoralja, a kazal vagy a boglya töve; télen az istálló, a fészter, a kocsmá maradt

¹²Révay Miklós–Laky Imre: Rendőri Lexikon Bp. 1909. 764. old.

¹³Lukács László: Vándoralakok, vándormunkások és a területi munkamegosztás Kelet-Dunántúlon. In.: Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve XX. Székesfehérvár, 1983. 185–199. old.

nekik. Az éjszakákat félálomban töltötték, ügyelve a jószágra. A tisztálkodásra nem sokat adtak, ahol érték, kútnál vagy pataknál mosakodtak meg egy kicsit.

Általában napokig tartó hajítás után vitték haza az állatokat, melyek akkorra eléggé összeestek, megtörttek. A tulajdonos azonnal átvizsgálta a jószágot, nem beteg-e, nem károsodott-e, nincs-e összevertve. Igaz, a kár felfedezésével sem sokra ment volna, mert a hajcsárok semmiért nem kívántak felelni, és semmijük sem volt, amiből téríthettek volna. A hajcsár közben főtt ételt kapott, fölvehette járandóságát, azután mehetett Isten hírével. Rendszerint inkább maradt, legalább egy éjszakára, hogy végre nyugodtan pihenjen. Mikor nem esett közeli időpontra újabb vásár, maga ajánlkozott a parasztgazdának vagy a mézsárosnak: „Itt maradnék egy pár napot dógózni!” Ha kellett a munkáskéz, elfogadták: „Hát itt maradhat, valami dógót majd adok, az istállóba megalhat.” Aztán főleg a ház körül ténykedett, fát vágott, vizet hordott, kitrágyázott, szecskát vágott, takarmányozott; esetleg mezei vagy szőlőbeli munkára vették igénybe erejét. Munkájáért pénz nem kapott, csak úgy fizették, „amit megevett – megivott”, és a hálóhelyet adták neki. Asztalhoz nem engedték, félték, hogy férget, tetvet kapnak tőle, így a küszöbön vagy a konyha sarkában evett. Pár napi, egyheti munka után útjára bocsátották, de akkor még *elkönyörgött* magának egy-két viseleti darabot: „Adják oda azt a ruhát, ugyse köll az má maguknak!” Agyonhasznált inghez, gatyához, nadrághoz, kabáthoz jutott így hozzá.

A hajítást teljesítve, a megbízó házáat elhagyva a hajcsárok indultak a következő vásár felé, s – ahogy egész életükben – megint úton voltak. Pénzük fogytával újfent koldulásra kényszerültek. Itt is, ott is adtak nekik egy karéj kenyeret, aztán ha tele lett a tarisznyájuk, vitték a kocsmároshoz, jó részét eladták némi italért. Próbáltak a vendéglősöktől munkát kérni, pár napig maradni, így újra ételhez, italhoz jutni.

Sokszor lerészegedtek, mert a dohányzást megelőzve legfőbb szenvedélyük, örömük az italozás volt. Ilyenkor meggyűlt a bajuk a hatóságokkal. A székesfehérvári sajtó 1906. február 23-i hírközlése is ezt bizonyítja. „Nikli Pál 38 éves helybeli és Weisz Mihály 32 éves polgári marhahajcsárt részegen vitték be tegnap a rendőrségre, hol botrányt okozó részegségért 12–12 órai elzárásra ítélték őket”.¹⁴

A falvakon áthaladva betértek az ismerős gazdákhöz, iparosokhoz, érdeklődtek, hogy mennek-e a vásárra, nincs-e elhajtanivaló. Ha adtak nekik egy ebédet vagy *otthálhattak*, már jól jártak. Nyáron könnyen odébbálltak, télen nehezebben mozdultak.

A vásároknak befolyásuk volt a településszerkezetre: a vásárterek környékén kialakultak a kereskedelmi létesítmények, ide helyezték az állattartáshoz kapcsolódó műhelyeket, itt álltak a szórakozóhelyek.¹⁵ A hajcsárok a vásáros helyekre érve ezen a tájon tanyáztak le, várva a következő sokadalmat, remélve, hogy addig is, ezen a fertályon némi keresményhez juthatnak.

A Dunántúl keleti térségében, a jelzett korban élő marhahajcsárok tevékenysége – számos azonosság mellett – több tekintetben különbözött alföldi társaiktól, illetve a régebbi időktől. Hiába keresnénk itt a nagy csoport állatot, netán csordát, gulyát terelő hajcsárokat. Az állatszámmal együtt kevesebb az együttműködők száma, kisebb a mozgástér. Hiányoztak a hajcsárdinasztiák, nem öröklődtek *firól fira* az állattartási ismeretek. A szarvasmarhákhoz jórészt annyit értettek, amennyi a hajtáshoz kellett. Mélyebb ismeret és anyagi fedezet hiányában ők nem kupekedtek. A társadalom perifériájára szorultak, szűkös keresményükből éppen csak megélték, általában mégsem váltak gonosztevéökké. Egymás között némelykor verekedtek, de másokkal szemben erőszakos bűncselekményt ritkán követtek el. Kisebb-nagyobb lopásoknak viszont részeseivé váltak. Az 1912. októberi székesfehérvári vásáron Krausz Sándor nagydémi (Veszprém m.) hajcsár, mint notórius vásári zsebmetsző Tímár Károlyné peremartoni (Veszprém m.) lakostól akarta pénztárcáját elemelni. Ugyanakkor kísérelt meg Magyarics Ferenc dunaszerdahelyi (volt Pozsony m.) hajcsár egy inotai (Veszprém m.) földműves kárára; a 12-szeresen büntetett Lódi Ferenc radnalippai (?) hajcsár pedig többek ellen lopást elkövetni. Mindegyik tettést elfogták. A hajcsárok társadalmi

¹⁴Székesfehérvári Friss Újság. 1906. február 23. 2. old.

¹⁵Dankó Imre: A gyöngyösi vásárok, piacok néprajza. In.: Egri Múzeum Évkönyve XI–XII., Eger 1973–74. 287–308. old.

¹⁶Székesfehérvár és Vidéke. 1912. október 21. 3. old. és október 23. 2. old.

¹⁷Székesfehérvári Friss Újság. 1906. február 21. 2. old.

¹⁸Székesfehérvár és Vidéke. 1916. február 16. 2. old.

¹⁹Sinka István: Hajcsárok búcsúja. In.: Az élők félnék. Bp. 1939. 19. old.